

Wagnerová A. K., Müller K. E.: *Geschlechterrollen aufheben... und was dann?* Bundesfachtagung des Ausschusses Schule, Erziehung, Elternbildung, Neustadt an der Weinstrasse 1986.

Daniela Spěšná

POLEMICKY K EMPIRICKÝM VÝZKUMŮM TZV. HODNOTOVÝCH ORIENTACÍ

Každý z nás se už přinejmenším s oním typem dotazníku setkal, pokud jej sám přímo nevyprodukoval. Např.: „Přečtěte si pozorně následující seznam různých hodnot. Pak je seřadte podle toho, jaký význam jim přiřadíte ve svém životě.“ Nabízený výčet byl pak velmi různorodý, od „světového míru“ přes „zdraví“ k „úctě spolupracovníků“, od „přátelství“ přes „fyzickou krásu“ k „bohatství“, od „veřejné prospěšnosti“ přes „zajímavou práci“ k „rodinnému štěstí“ atd.

Skutečně — kdybychom provedli tématickou analýzu empirických šetření, realizovaných u nás dotazníkovou technikou v posledních letech, pravděpodobně by se na jednom z předních míst — ne-li na místě zcela nejfrekventovanějším — ocitly výzkumy tzv. hodnotových orientací. Zejména mládež — a z ní opět především mládež vysokoškolská — byla zvláště častým adresátem podobných šetření. Z jedné diplomové práce, obhájené nedávno na brněnské katedře sociologie (Blažek 1988), vyplývá, že jen mezi lety 1970—1985 bylo na svou hodnotovou orientaci dotazováno nejméně 30 tisíc československých chlapců a dívek v nejméně 27 samostatných výzkumných akcích. Přitom počet podobných šetření neklesl ani později; svědčila o tom jak oficiální náplň některých odborných pracovišť, tak tematika pořádaných sympozií či produkce sociologických časopisů.

Je ovšem s podivem, že jsme při tak velkém a relativně dlouhodobém zájmu badatelů o hodnotovou orientaci našich obyvatel zároveň v této oblasti postrádali hlubší pozitivní meritorní sumarizaci jejich snah; že tu stále chyběl obecně přijatelný pokus o souhrn alespoň základních prověřených znalostí, na něž by případně další výzkumy mohly navazovat. Znovu a znovu se naopak v této souvislosti ozývaly hlasy o nedokonalé metodologicko-teoretické přípravě podobných šetření, o jejich nekoordinovanosti, a proto i o chronické nekomparabilitě získaných výsledků. Na jedné straně není divu; z výše uvedené diplomové práce lze rovněž vyčíst, že oněch 27 autorem zaregistrovaných výzkumných zpráv o hodnotové orientaci pocházelo až na dvě výjimky pokaždé z jiného pracoviště a že se v nich výzkumně angažovali nejen sociologové, nýbrž i psychologové, pedagogové, filozofové, vědečtí komunisté a mnozí další, bohužel místy i s empirickou aprobací přinejmenším problematickou.

Na druhé straně mám však zato, že dosavadní chudou výzkumnou zeň nelze beze zbytku vysvětlit jen těmito organizačně — kompetenčními nedostatky. Je na místě položit si otázku, zda dotazníkový výzkum individuálních hodnotových orientací je v zásadě vůbec uskutečnitelný a zda v dosavadní podobě může vůbec reprezentovat korektní empirickou sociologii.

MĚKKÁ DATA A JEJICH „PRVNÍ“ A „DRUHÝ“ FILTR

Dotazníkové šetření hodnotových orientací jednotlivců má především co činit s tzv. měkkými daty. Jakkoli je toto konstatování na první pohled banální, stojí za to se už u něho na několik momentů zastavit.

Co jsou to vlastně měkká data? Naše běžně dostupná metodologická literatura s tímto termínem vlastně čtenáře neseznamuje; zřejmě tedy pod vlivem literatury zahraniční svazujeme v našem sociologickém povědomí problém tvrdých a měkkých dat především s validitou shromažďovaných údajů. Tvrdá data jsou data přesná, objektivně měřitelná, při jejichž nezávislém opakovaném zjišťování docházíme ke shodným výsledkům: měkká data jsou pak všechno ostatní. Poněvadž dále budeme hovořit pouze o dotazníkovém šetření (a poněvadž v tomto rámci budeme pokládat za jediný možný zdroj chyb kvalitu výpovědí respondentů), můžeme si toto vstupní vymezení poněkud konkretizovat: Tvrdá data referují v dotazníku o objektivních skutečnostech, nezávislých na vědomí respondenta (např. o jeho pohlaví, věku, bydlišti atp.), zatímco měkká naopak o jeho subjektivních postojích.

Ovšem už skutečnost, že v dotazníku jsme i při sběru tvrdých dat odkázáni na výpověď dotazovaného, tuto zdánlivě rigorózní hranici mezi oběma druhy dat poněkud problematizuje. Nelze totiž vyloučit možnost respondentova vědomého či podvědomého zkreslení i těch „nejtvrdších“ dotazníkových dat; každý ze zkušenějších empiriků např. běžně ví, že dotazy po výšce příjmu jsou v odpovědích vesměs „upravovány“ směrem dolů. Při analýze podobných údajů s tímto zkreslením prostě počítáme, aniž bychom samozřejmě kvůli tomu výšku příjmu z kategorie tvrdých dat vytlačovali. Přesto by nás to mělo vést k dalšímu upřesnění definice. Pokládejme tedy za tvrdá data v dotazníkovém šetření takové údaje, u nichž je smysluplné vůbec položit otázku po jejich pravdivosti a u nichž — za druhé — tuto pravdivost můžeme nějakým jiným způsobem než dotazem na respondenta ověřit (což z různých — i dobrých — důvodů obvykle neděláme). Měkká data jsou z tohoto hlediska výlučně odkázána na výpověď respondenta; jiná cesta k jejich ověření prostě neexistuje a také proto (ale nejen kvůli tomu) je otázka po jejich pravdivosti vlastně nepatřičná.

Místo na pravdivost výpovědi tedy u měkkých dat apelujeme na upřímnost respondenta a pokoušíme se tím minimalizovat případný rozpor mezi jeho výpovědí a jeho „skutečným“ postojem. I když i tento postoj je objektivní skutečností, jako sociologové se nemůžeme s takovým tvrzením bez zbytku spokojit; postoj nelze od subjektu oddělit nejen proto, že je vázán na jeho vědomí, nýbrž i proto, že jeho případné slovní vyjádření vzniká introspekci, sebezpytováním subjektu, a je tak často spíše svědectvím o tomto sebezpytném procesu než o postoji samotném. Jinými slovy — dotazníkovému šetření měkkých dat tu stojí v cestě hned dva filtry; nejen výpověď sama (která může být opět vědomě či podvědomě zkreslena), nýbrž i schopnost respondenta introspekci realizovat.

O prvním filtru běžně víme a většinou jej v interpretacích respektujeme; většinou v nich jednoznačně netvrdíme, že „... postoj respondentů je takový a takový“, nýbrž že „... respondenti vypověděli, že jejich postoj je takový a takový“. Připouštíme tu buď zcela vědomou snahu respondenta vyhnout se případným nepříznivým důsledkům vlastní upřímnosti (které se snažíme čelit poukazem na anonymnost šetření), anebo i částečně podvědomou autostylizaci dotázaného, který se pokouší před tazatelem (ale i před sebou samým) postavit svou osobu do příznivějšího světla, „udělat se lepším“. Není to totéž. V prvním případě se respondent snaží skrýt svůj vědomý nesouhlas s aktuálním společenským očekáváním, většinou politicky motivovaným, z obavy před případnými represemi; ve druhém případě nechce přiznat svůj „přestupek“ vůči obecnějším lidským normám, s nimiž koneckonců i on sám souhlasí. V prvním případě — zjednodušeně řečeno — aktivně „blufuje“, ve druhém se stydí. A opět zkušenější empirik ví, že možnost takového zkreslení stoupá úměrně v prvním případě s politickou ožehavostí a ve druhém s intimitou dotazu.

Druhý filtr bereme v úvahu velmi zřídka, většinou si jej při výstupech ani nepřipouštíme. O jeho existenci se však můžeme přesvědčit např. možnou (a jistě oprávněnou) kategorizací postojů na „hotové“ a „nové“. Je nesporné, že v každém dotazníku se ptáme na jedné straně na postoje, které už dříve, nezávisle na

našem šetření, respondent promyšlel, třešnil a často i svým praktickým jednáním ověřoval; naše otázka ho proto nezaskakuje, nepřekvapuje, protože si ji už před námi — možná i mnohokrát — položil sám. Na druhé straně však v dotazníku naráží na dotazy, které ho nutí vlastní postoj teprve na místě tvořit, o nichž dosud nepřemýšlel, které si sám dříve neformuloval — a tady ho přivádíme do rozpaků. Občas mu sice hodíme záchranný pás předepsanou odpovědí „nevím“; někdy mu však naopak tuto možnost záměrně odpíráme, jindy ji sám respondent odmítne použít. I v takovém případě tedy dostáváme — ve srovnání s „hotovými“ postoji — bezesporu zkreslenou odpověď; míra upřímnosti či neupřímnosti respondenta však nemá s tímto zkreslením nic do činění. Naopak — respondent je často ve chvíli odpovědi o své upřímnosti zcela přesvědčen.

Uveďme pro větší názornost několik příkladů. Průměrný respondent denně chodí do práce a denně bydlí; ptáme-li se jej tedy na záměr zůstat či odejít ze stávajícího pracoviště nebo na tendenci ke změně bydliště, lze to považovat za příklady dotazů na „hotový“ postoj, přičemž získané odpovědi mají i značnou predikční hodnotu. Sice ne tak kategoricky, jak bychom to po něm chtěli, nicméně přece jen částečně připraveně (byť s mnohem menší predikční hodnotou) dokáže stejný průměrný respondent odpovědět i na otázku typu „Kdybyste získal týdně hodinu volného času navíc, nač byste jej především věnoval?“. Sotva však lze očekávat, že je schopen promyšleně reagovat na dotazy jako: „Co na vás při četbě knih nejvíce působí?“ — „Jaké znalosti zejména rozvíjely váš zájem o umění?“ — „Uplatňuje váš podnik v dostatečné míře různé způsoby morálního ocenění pracovníků?“ atd. (Také tyto formulace jsem namátkou vybral z realizovaných výzkumů.)

Avšak druhý filtr nemusí mít jen podobu „nehotovosti“ zkoumaných postojů. Např. Zaslavskaja při úvahách o výzkumu veřejného mínění (Zaslavskaja, Vyžutovič 1988) upozornila mj. na možnost nekompetentnosti či neinformovanosti respondentů vzhledem ke zkoumaným problémům. Podobně si můžeme představit zkreslení odpovědí následkem nedorozumění v komunikaci mezi tazatelem (či dotazníkem) a dotazovaným; opět bychom asi mohli sestavit celou škálu podobných situací, od primitivních desinterpretací (stalo se např., že respondent chápal pojem „vyhlídky v zaměstnání“ jako „výhled z okna své dílny“) po posuny mnohem subtilnější (co si kdo konkrétně představuje pod tak běžně užívanými slovními spojeními jako např. „veřejná činnost“, „životní úroveň“, „populární hudba“, „sociální jistoty“ atp.).

Jistě: Také v uvedených příkladech fungování druhého filtru zkušenější empirik vyznává (i když často intuitivně) několik dalších zásad: klade otázky všeobecně srozumitelně formulované (ale neodrazující svou lapidárností vzdělanějšího respondenta), pokouší se vynalézávě operacionalizovat obecná témata svého zájmu, snaží se netázat na postoje příliš vzdálené denní praxi respondenta, dává výraznou přednost konkrétnosti před abstrakcí atd. Nicméně i tyto zásady mají hranice svých možností. Aniž bychom situaci dramatizovali, častěji než si běžně připouštíme stojíme před problémem téměř chirurgickým: pustit se do operace i s vědomím toho, že naše nástroje nejsou pro její zdárný výsledek dostatečně vhodné? Čím diskreditujeme svou vědu vic — odmítnutím daného výzkumného úkolu jako nevhodného pro statisticko-dotazníkovou metodu, či naopak nekompromisní realizací akce s předem očekávaným dubiozním efektem? Obávám se, že zatím pouze menšina z nás chápe, že první postup je mnohem spíše důkazem empirikovy vyspělosti než nezralosti.

„TŘETÍ“ FILTR HODNOTOVÝCH VÝZKUMŮ

Hovořili jsme zatím o problémech sběru měkkých dat z obecného hlediska. Už na první pohled je ovšem patrné, že dotazníkový sběr údajů o tzv. hodnotové orientaci respondenta v sobě prakticky kumuluje všechny nevýhody, jímž se empirik

v jiných situacích snaží vyhnout. Dotazy na hodnotovou orientaci respondenta mají intimní a alespoň částečně i bezprostředně politický charakter; tím nesporně zvyšují pravděpodobnost vědomého zkreslování či i podvědomější autostylizace odpovědí. Dotazy na hodnotovou orientaci se dále v drtivé většině také táží na postoje spíše nehotové (nebo lépe řečeno: dosud takto neformulované); jsou záměrně neoperacionalizovány a nekonkretizovány, pracují s co nejabstraktnějšími pojmy („zdraví“, „rodina“, „přátelství“ atp.) a už jenom z těchto důvodů vyvolávají také enormní vlivy onoho druhého filtru, jak jsme jej právě charakterizovali.

Avšak nejenom to. Běžně užívané techniky, pokoušející se zjistit hodnotovou orientaci respondenta, pracují vesměs s celou sadou abstraktních hodnotových pojmů, jež má dotazovaný obvykle seřadit podle důležitosti, kterou jim přikládá, nebo z nich vybrat několik pro sebe nejdůležitějších (či také nejméně důležitých), anebo konečně — v nejlepším — určit jim nějaké relativně samostatné ocenění na předem stanovené škále. Znamená to jinými slovy, že tu nejde o jednotlivý měkký postoj, nýbrž o celý zkomplikovaný postojový komplex; respondenta tu nutíme (alespoň v prvních dvou případech) k odpovědi nikoliv jedno- či dvoudimenzionální (jako u „obvyklých“ postojů), nýbrž doslova mnohorozměrné, a navíc k porovnávání pojmů z často nesouměřitelných rovin (např. individuální „zdraví“ proti celosvětovému „míru“). Zdánlivě jsme mu přichystali jakousi quasi-modelovou „rozhodovací“ situaci, která se však právě pro svou abstraktnost na hony liší od jakékoli situace v reálném životě; tím ovšem jeho skutečný rozhodovací proces nikoliv přibližujeme, nýbrž spíše zatemňujeme.

Tuto námitku považují za nejzávažnější ze všech, které byly dosud vysloveny. Psychologové — i když ne zcela jednotně — nás učí, že (a) jedinec zaujímá hodnotící vztah ke všem věcem, jevům, bytostem nebo událostem, které jsou v jeho dosahu (a že tedy jakákoli sada hodnot, které mu v dotazníku předkládáme, je vždy podstatnou redukcí jedincova hodnotového vybavení, i když může být výjimečně i jeho neoprávněným rozšířením v případě nějakého jevu, s nímž se dosud neseťkal); že (b) hodnotová orientace jedince vzniká jak prostřednictvím jeho zkušeností, tak jeho sociálním učením (někteří autoři hovoří i o biologických zdrojích hodnocení) a že proto často bývá vnitřně velmi protikladná (z čehož vyplývá ne-reálnost našeho dotazníkového požadavku okamžitého uspořádání hodnot do jakéhosi žebříčku); ale že především (c) jedincovy hodnoty a jejich komplexy nelze nijak oddělit od jeho konkrétního praktického jednání, protože jsou ústrojnou součástí jeho motivace a realizace. Srv. např. Nakonečný 1970 : 224—226, Janoušek 1971 : 106—109 a 172—175, Tomaszewski 1963 : 158—159 atd.) Právě konkrétní jednání mobilizuje příslušné složky hodnotové orientace člověka (ale jiné její složky, nepříslušné a neadekvátní k situaci, nechává stranou); právě při konkrétním jednání váha hodnot, které „jsou ve hře“, posiluje (či oslabuje) jedincovu motivaci a spolurozhoduje při volbě způsobů uskutečnění akce; právě výsledky konkrétního jednání následně utvrzují (nebo modifikují) hodnoty jedincem dosud zastávané a v jednání uplatněné. Umělá izolace hodnot od konkrétního jednání, jak to činíme v dotazníku, je proto konstrukcí skutečně velmi povážlivou.

Nebude snad přílišnou hyperbolou, přirovnáme-li takový postup k pokusu o zjištění respondentova nejoblíbenějšího směru na nějakém abstraktním, univerzálním rozcestí. Otázku typu „Kam nejraději na křižovatkách zahýbáte? Doleva či doprava? K severu či k jihu? Do konce nebo z kopce?“ bychom samozřejmě právem pokládali za nesmyslnou; teprve konkrétní okolnosti našeho průjedu křižovatkou — cíl naší cesty, stav silnice a vozidla, naše časové možnosti atd. — poskytují v jednotlivých případech nutné výchozí podklady pro naše chování a teprve v jejich rámci se může srozumitelně uplatnit i naše hodnotová orientace. Pokyn k seřazení sady vybraných abstraktních hodnot do univerzálně platného žebříčku je však z tohoto hlediska stejně problematický a vytváří tak mezi sociologem zkoumanou skutečností a výpovědí respondenta vlastně filtr třetí: respondenti vypovídají, že se domnívají, že by při reálném rozhodování dali přednost dejme tomu „uznání spo-

lupracovníků“ před „spokojeným rodinným životem“. Není však za těchto okolností daleko validnějším postupem pro sociologické zkoumání hodnotové orientace studium objektivních podmínek, v nichž lidé žijí, a bezprostřední sledování reálného chování jedinců v nich?!

Přímé dotazování na hodnotovou orientaci má ovšem v této souvislosti jednu pseudovýhodu: zatímco při sledování reálného chování lidí musíme hodnotové útvary pracně identifikovat a neméně pracně je dodatečně pojmenovávat, u přímého dotazování můžeme jednotlivé hodnoty promyšleně formulovat a případně i kategorizovat předem. Je to ovšem výhoda tak řečeno daná; dosahujeme ji tím, že respondentovi nahrazujeme realie jeho života námi připraveným schématem. A navíc pro tento druh dotazů plně platí postřeh, který svého času vyslovili Kapr a Šafář o dotazníkových otázkách typu „proč“: „V případě, že očekáváte od souboru odpovědí vysvětlení zkoumaného problému, dopouštíte se hrubé chyby, protože přesunujete složitý a náročný teoretický úkol, který máte plnit vy, na dotazovaného“ (Kapr 1969:64).

HODNOTY NEBO NĚCO JINĚHO

Zdálo by se přirozené, že problémy individuálních hodnot jako součást problémů motivace lidské činnosti by měly být především doménou psychologie: ona je přece v prvé řadě vědou o lidském subjektu, pro ni jsou individuální dispozice jedince (a hodnotovou orientaci můžeme pokládat za jednu složku těchto dispozic) rozhodujícím faktorem pro jeho budoucí jednání. Sociologie svým současným primárním zájmem o individuální hodnotovou orientaci jakoby podle mého názoru poněkud překračovala určité hranice dělby práce mezi oběma vědami. Hájí se samozřejmě poukazem na to, že údaje o individuui jí zde slouží — podobně jako v jiných případech hromadného sběru a zpracování dat — pouze jako jakási základní, nejnižší stavební jednotka pro poznání obecnějších sociálních pochodů. Uniká jí však, že svými běžně užívanými technikami sbírá tyto údaje nekompetentně a že navíc jednotlivé individuální hodnotové orientace představují natolik jedinečné, neopakovatelné a svébytné jevy, že jakýkoliv pokus o jejich souhrnné zpracování je znavuje právě jejich nejpodstatnějších vlastností. Čím hlouběji postupujeme k psychice jedince, tím častěji narážíme na podobné originální a složitě struktury, zřetelně se vymykající požadavkům na jednoznačnou, výrazně ohraničenou a vzájemně se vylučující kategorizaci, nutnou pro hromadné statistické operace. Což platí samozřejmě i naopak: psychologové výzkumné nástroje jsou složitější, jemnější, dokáží jít hlouběji ke struktuře osobnosti, avšak směřují až ke klinické diagnóze jednotlivce, a právě proto jsou pro soudy na rovině větších skupin těžko použitelné.

Z toho, co bylo zatím řečeno, vyplývá, že nepovažují přímé dotazníkové šetření tzv. hodnotových orientací za uskutečnitelné ani při vědomí jeho dosavadních úskalí. Domnívám se, že individuální hodnoty nelze vůbec zjišťovat běžnými sociologickými empirickými metodami a že tedy jde právě o případ, kdy empirická sociologie musí na podobné pokusy — chce-li zůstat seriózní — resignovat. Zbývá však odpovědět na dvě otázky. Především — proč se vůbec část empiriků právě v posledním dvacetiletí takovým šetřením věnovala?

Pominu-li možné bezprostřední záměry, pak obecnější příčiny tohoto výronu vidím ve dvou zdrojích. Jeden z nich byl tak řečeno vnitřní; nebylo zřejmě náhodné, že zájem naší sociologie o individuální hodnoty se objevil ruku v ruce s rozvojem bádání o životním způsobu. Jeho syntetický charakter nutně hledal takové zdroje výchozích poznatků, které by formálně pokrývaly co možná nejširší prostor životních projevů lidí; v této optice se kategorie hodnotové orientace, zahrnující vlastně subjektivní motivační dispozice jednotlivce k jakékoli uvědomělé

činnosti, jevila jako velmi vhodný doplněk takových komplexních pramenů, jako jsou časové snímky, struktury výdajů domácností atd.

Naše sociologie však svým způsobem také reflektovala své aktuální vnější postavení; obávám se, že její příklon k jisté psychologizaci byl i jakousi neadekvátní reakcí na společenskou situaci uplynulého období. Studium reálného stavu životních podmínek bylo pro ni u nás dílem vůbec tabuizováno (např. zkoumání skutečného stavu účasti pracujících na řízení), dílem sice tolerováno, ale neprovázáno odpovídajícími praktickými opatřeními (např. mnohaletá bezvýsledná kritika stavu služeb); navíc jí byla utajována i část souhrnných údajů o skutečných efektech našeho sociálního jednání (ve formě příslušných statistických výstupů, týkajících se např. ekologické situace, sociální patologie atp.). Téma individuálních hodnotových orientací se za těchto okolností nablízelo empirickému výzkumu jako určitý „důstojný“ únik. Ve skutečnosti však tento krok administrativně-direktivnímu řízení jen nahrával. V zásadě totiž „vědecky“ ubezpečoval, že v rovině sociálních podmínek je vše v pořádku: za případné poruchy sociálního života mohou pouze jednotlivci se svou nedokonalou hodnotovou orientací, a proto i případné nápravné snahy by měly být z tohoto hlediska zaměřeny výhradně na oblast výchovy a nikoliv na jakékoli změny v sociálním systému. V tomto smyslu pak ovšem podobná psychologizace sociologie znamenala zároveň popření její nejzákladnější společenské funkce.

Druhá otázka je složitější. Jak to, že běžný respondent takový způsob dotazování vcelku bez výhrad přijal, že byl na něj schopen odpovídat a že — přes všechny výhrady — statistická analýza takto získaných údajů přece jen poskytovala v hrubých rysech jisté pravidelnosti ve své vnitřní struktuře, které mohly vést i k určitým víceméně smysluplným výsledným tvrzením např. o růstu významu tzv. „privátních“ hodnot na úkor hodnot „veřejných“, o jisté protikladné profilaci hodnot „materiálních“ a „duchovních“, o víceméně znatelném vlivu věku na takto zjištěné hodnotové orientace atd.?

Tady buďle mé sdělení pravděpodobně nejproblematičtější. Domnívám se totiž, jakkoli to může znít paradoxně, že část šetření tzv. hodnotových orientací přece jen „něco zjišťovala; že navzdory jmenovaným filtrům jimi přece jen pronikaly určité zlomky poznání zkoumané skutečnosti. Jedno z možných vysvětlení toho, co se vlastně zkoumalo, můžeme snad hledat mezi některými kategoriemi, známými z Bergerovy a Luckmannovy teorie sociální konstrukce reality (1981). Jestliže respondent chápal své setkání s výzkumníkem jako jeden z případů běžné osobní interakce (a sotva je mohl pokládat za něco jiného), pak také pojmy jemu dotazníkem nabízené k ocenění či seřazení nebyly pro něho ničím jiným než příkladem oněch různých jazykových typifikací, které při podobných každodenních setkáních s jinými jedinci běžně používá a které mu svou existencí podobnou komunikaci vůbec umožňují. Proto také respondent sadu vybraných „hodnot“ (tedy abstraktních jazykových výrazů s víceméně konstantním významem, ustálených ovšem každodenní zkušeností) vcelku bez výhrad přijímal; rozuměl jim ve smyslu „co se jimi běžně míní“ a jeho následné seřazování či ohodnocování pak mohlo zahrnovat především jeho individuální souhlas či odstup od onoho běžného významu. Podle této interpretace by pak výsledný „žebříček“ byl spíše odrazem větší či menší ochoty respondenta na daná témata v rámci jeho každodenních interakcí vůbec reagovat; na předních místech by se tak soustřeďovaly pojmy tak řečeno „bezproblémové“, zatímco spodní místa by zaujímaly pojmy „konfliktní“. I v tomto případě by však dosavadní šetření tzv. hodnotových orientací pouze pootevírala dvířka k poznání skutečné struktury individuálních hodnot a navíc by tak učinila s trestuhodným nezájmem právě o problémy jazykových typifikací a jejich pravých každodenních významů, které by se při tomto posunu musely stát samozřejmými ústředními.

I tak však hovořím pouze o jednom z možných vysvětlení. Daleko silněji jsem si ovšem vědom toho, že hledat dodatečně předmět empirického výzkumu poté, co

už proběhl sběr materiálu i jeho analýza, je pro výzkumníka hříchem téměř neodpuštělným. Tím spíše jako empirik rád ponechám další slovo povolanejšímu.

L I T E R A T U R A

- Berger P., Luckmann T.: *The social construction of reality*. Penguin Books Ltd., Harmondsworth 1981.
- Blažek R.: *Výzkumy hodnotové orientace naší mládeže v posledních desetiletích*. Diplomová práce FF UJEP Brno, 1988.
- Janoušek J. a kol.: *Motivace a civilizační proměny*. Svoboda, Praha 1971.
- Kapr J. a Šafář Z.: *Sociologie nebo zdravý rozum*. Mladá fronta, Praha 1969.
- Nakonečný M.: *Sociální psychologie*. Svoboda, Praha 1970.
- Tomaszewski T.: *Vstup do psychologii*. PWN, Warszawa 1963.
- Zaslavskaja T. I., Vyžutovič V.: *Narod bezmolstvujet?* In: Ogoňok, Moskva 1988, č. 41.

Pavel Pácl

